

शिवाजी विद्यापीठ मराठी शिक्षक संघाचे विद्वत्प्रमाणित

शिविम संशोधन पत्रिका

(Peer Reviewed Referred Research Journal) ISSN No. 2319-6025

(विद्यापीठ अनुदान आयोग नवी दिल्ली मान्यता अ. क्र. ६४१७५)

वर्ष : बारावे अंक : तेहतीसावा
जानेवारी - फेब्रुवारी - मार्च २०२३

भिन्नभाषिक साहित्याची मराठी भाषांतरे

कला व वाणिज्य महाविद्यालय, सातारा
दोन दिवसीय आंतरविद्याशास्त्रीय राष्ट्रीय चर्चासत्र
भिन्नभाषिक साहित्याची मराठी भाषांतरे

शिवाजी विद्यापीठ मराठी शिक्षक संघाचे विद्वत् प्रमाणित

शिविम संशोधन पत्रिका

(Peer Reviewed Referred Research Journal) ISSN No. 2319-6025

(विद्यापीठ अनुदान आयोग नवी दिल्ली मान्यता अ. क्र. ६४१७५)

- ◆ वर्ष : बारावे अंक : तेहतीसावा
जानेवारी - फेब्रुवारी - मार्च २०२३
- ◆ भिन्नभाषिक साहित्यकृतींची मराठी भाषांतरे
- ◆ संपादक : नंदकुमार मोरे
- ◆ संपादक मंडळ :
एकनाथ पाटील, शामसुंदर मिरजकर,
गोमटेश्वर पाटील मातेश हिरेमठ
- ◆ अतिथी संपादक : भरत जाधव
मराठी विभाग , कला व वाणिज्य महाविद्यालय, सातारा
- ◆ अतिथी संपादक मंडळ
अशोक तवर महेश गायकवाड कांचन नलावडे
- ◆ प्रकाशक : प्रकाश दुकळे
अध्यक्ष, शिवाजी विद्यापीठ मराठी शिक्षक संघ, कोल्हापूर द्वारा: 'शब्दगंध',
प्लॉट नं. ३/ब, नृसिंह, कॉलनी, फुलेवाडी रिंगरोड, कोल्हापूर-४१६०१०
- ◆ मुद्रक : श्री. चैतन्य गायकवाड,
क्विक प्रिंट टेक्नोलॉजी, साईरलन कॉम्प्लेक्स, ३ रा मजला, विसावा नाका
सातारा. फोन नं.: ९६६५५४४४५

ही संशोधन पत्रिका प्रकाशक डॉ. प्रकाश दुकळे, यांनी शिवाजी विद्यापीठ मराठी शिक्षक संघ, कोल्हापूर यासाठी क्विक प्रिंट टेक्नोलॉजी, सातारा येथे छापून 'शब्दगंध', प्लॉट नं. ३/ब, नृसिंह कॉलनी, फुलेवाडी रिंगरोड, कोल्हापूर-४१६०१० येथे प्रकाशित केली. या पत्रिकेत प्रकट झालेल्या मतांशी संपादक, प्रकाशक व मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.

दोन / भिन्नभाषिक साहित्यकृतींची मराठी भाषांतरे

संपादकीय .. - डॉ. भरत जाधव	तीन
अध्यक्षीय मनोगत - प्रा. (डॉ.) नीला जोशी	सात
१. शांता शेळके अनुवादित 'मेघदूत' - प्रा. (डॉ.) नीला जोशी	१
२. मुस्लिमांची मराठी अनुवादित आत्मचरित्रे - डॉ. आर. के. शानेदिवाण	१०
३. ललित साहित्याचे भाषांतर आणि अनुसर्जन - डॉ. प्रकाश दुकळे	२०
४. 'पर्व' अनुवादाचा एक उत्तम नमुना - डॉ. रमेश पोळ	२६
५. नभोनाट्यानुवाद आणि श्रुतिकानुवाद - रमेश साळुंखे	३४
६. डॉ. गेल ऑम्बेट यांचे अनुवादित साहित्य - डॉ. अरुण शिंदे	४१
७. म. गांधी यांची अनुवादित चरित्रे - डॉ. सुजय पाटील	४९
८. 'कायकवे कैलास' - महात्मा बसवेशर- प्रा. (डॉ.) मांदेश हिरेमठ	५३
९. डॉ. आंबेडकर यांचे पाली, इंग्रजी बौद्ध साहित्य : एक शोध प्रा.(डॉ.) प्रशांत गायकवाड	६१
१०. कादंबरी सम्राट व कथासम्राट : मुन्शी प्रेमचंद - प्रो. डॉ. मानसी जगदाळे	६८
११. तत्त्वज्ञान, अध्यात्म आणि विज्ञान यांतील अनुबंधाचा शोध : 'ताओ ऑफ फिजिक्स' - ७७	
डॉ. महेश गायकवाड	
१२. साहित्याच्या विविध प्रकारांतून रूपांतरित नभोनाट्ये - डॉ. सर्जेराव जाधव	८६
१३. महात्मा गांधी यांचे मराठीतील अनुवादित साहित्य - प्रा. डॉ. संभाजी कदम	९४
१४. पाश्चात्य नाटकांचे मराठी अनुवाद व रूपांतरे - डॉ. आनंद बल्लाळ	१००
१५. त्र्यं. वि. सरदेशमुख यांचे अनुवादित साहित्य - प्रा. डॉ. विनोद राठोड	१०९
१६. सुधा मूर्ती यांच्या मराठी अनुवादित ललितगद्य साहित्याचे सामाजिक आणि वाङ्मयीन मूल्यमापन - डॉ. सुनिता रोकडे	१२०
१७. अनुवाद आणि बौद्ध साहित्य - डॉ. सुनिता कांबळे	१३१
१८. अॅनिमल फार्म : रूपकात्मक राजकीय कादंबरी - डॉ. अशोक शेलार	१४०
१९. तौलनिक साहित्याभ्यास आणि भाषांतर - जयश्री बाबर	१४९
२०. अनुवादित, भाषांतरित, रूपांतरित मराठी नाटक - प्रा. स्मिता कालभूषण	१५७
२१. ललित व ललितेतर साहित्याचा अनुवाद - जान्हवी कराळे	१६४
२२. "Healthy Parenting" चे मराठी भाषांतर 'आदर्श पालकत्व' : एक मीमांसा - १६९	
प्रांजली क्षीरसागर	

भिन्नभाषिक साहित्यकृतींची मराठी भाषांतरे / तेरा

२३. अनुवादित आत्मचरित्रांचे मराठी साहित्यातील स्थान - शितल सालवाडगी	१७८
२४. एस. एल. भैरप्पा यांच्या अनुवादित कादंबऱ्यांची चिकित्सा - डॉ. प्रियांका कुंभार	१८४
२५. सुधा मूर्ती यांचे अनुवादित साहित्य - प्रा. नमिता पाटील	१९३
२६. लोगोथेरपी ते इकिगाई : भाषांतराचा प्रवास - प्रा. प्रकाश कांबळे	१९८
२७. 'प्रभाव' आणि मराठी-कन्नड भाषांतरित साहित्यकृती यांचा तौलनिक सहसंबंध- डॉ. विद्या नावडकर	२०९
२८. मराठीतील अनुवादित, रुपांतरीत, भाषांतरीत नाटकांची परंपरा - डॉ. राजश्री पोवार	२१८
२९. शरच्चंद्र चटर्जी यांच्या मराठी अनुवादित कादंबरीतील स्त्रीचित्रण - प्रा. डॉ. प्रदीप पाटील	२२६
३०. भाषांतरित प्रवासवर्णने : एक दृष्टिक्षेप - डॉ. वैशाली गुंजेकर	२३९
३१. अनुवाद आणि अनुवादाचे स्वातंत्र्य (हयवदन नाटकाच्या अनुषंगाने)- डॉ. बळवंत मगदूम	२४६
३२. गिरीश कार्नाडांच्या अनुवादित साहित्याचे विशेष - डॉ. संजय मेस्त्री	२५५
३३. टागोरांच्या कथावाङ्मयातील स्त्रीचित्रण - डॉ. प्रवीण लोंढे	२६२
३४. 'धम्मपदा'ची मराठी भाषांतरे आणि समकालीनता - डॉ. अश्विनी तोरणे	२७०
३५. भारतीय इंग्रजी साहित्यिक आर. के. नारायण - डॉ. बाळासो सुतार	२७७
३६. सआदत हसन मंटो यांची एकमेव कादंबरी बगैर उनवान - डॉ. यशवंत चव्हाण	२८६
३७. भाषांतर आणि तौलनिक साहित्य - प्रा. प्रदीप चोपडे	२९२
३८. अनुवाद शास्त्र की कला - प्रा. विजयकुमार शिंदे	३००
३९. 'स्त्री मेरे भीतर' काव्यसंग्रहाच्या अनुवादाची आशयनिष्ठ मीमांसा - प्रा. डॉ. विजया पवार	३०४
४०. जर्मन, रशियन व इंग्रजीमधील भाषांतरित कथा - डॉ. चंद्रकांत कांबळे	३१२
४१. 'ज्ञानोदय'ची कामगिरी : भाषांतर - डॉ. महादेव जाधव	३२०
४२. कविता महाजन यांचे अनुवाद संपादनाचे कार्य - श्री. विलास सुर्वे	३२९

अॅनिमल फार्म : रूपकात्मक राजकीय कादंबरी

डॉ. अशोक शेलार

प्रा. संभाजीराव कदम महाविद्यालय, देऊर (सातारा)

जॉर्ज ऑरवेल (मूळ नाव इरिक ब्लेअर) या नावानं लिखाण करणार्या ब्रिटीश साहित्यिकाची १९४५ मध्ये प्रकाशित झालेली 'अॅनिमल फार्म' ही गाजलेली कादंबरी. या कादंबरीचा मराठी अनुवाद श्रीकांत लागू यांनी केला आणि साहित्य अकादमी, नवी दिल्ली यांनी या कादंबरीची पहिली आवृत्ती १९९१ साली प्रकाशित केली. केवळ ७२ पानी असणार्या या छोटेखानी कादंबरीची तिसरी आवृत्ती २००९ मध्ये प्रकाशित झाली. अत्यंत बोलक्या मुखपृष्ठाचा उत्कृष्ट नमुना असलेली 'अॅनिमल फार्म' ही एक रूपकात्मक कादंबरी आहे. स्वतः लेखक या साहित्यकृतीस 'फेबल' (दंतकथा) असे संबोधतो पण ही साहित्यकृती 'फेबल' (दंतकथा) असण्याबरोबरच एक उत्कृष्ट रूपकाश्रयी कादंबरी आहे आणि त्यामुळेच ती तत्कालीन वर्तमान संदर्भाबरोबरच मानवी जीवनातील वृत्ती प्रवृत्तींचे शाश्वत अर्थसूचन करण्यात यशस्वी ठरलेली दिसते.

या कादंबरीच्या सुरुवातीस मनोर फार्ममधील प्राण्यांनी मिस्टर जोन्स या आपल्या मालकाविरोधी केलेले बंड यशस्वी झाल्यावर साम्यवादाच्या धर्तीवर स्विकारलेला प्राणीवाद आणि या प्राणीवादाच्या सात आज्ञा किंवा तत्वे ही पुढे या प्राण्यांच्या नेतृत्वाकडूनच स्वतःच्या स्वार्थी महत्वाकांक्षेपायी एकेक करत कशी पायदळी तुडवली जातात आणि साम्यवादाच्या धर्तीवर यातील प्राण्यांनी स्विकारलेला प्राणीवाद कादंबरीच्या शेवटी निरंकुश एकाधिकारशाही, हुकुमशाहीत कसा परावर्तीत होतो याचे चित्रण येते. 'बळी तो कान पिळी' या उक्तीचे प्रत्यंतर आणून देणाऱ्या कादंबरीतील दृष्टीकोन वर्तमानकालीन आणि शाश्वतही अर्थसूचन करतो. कादंबरीतील 'सगळे प्राणी समान आहेत.' या प्राणी आचारसंहितेतील मूळ तत्वाचे 'सगळे प्राणी समान आहेत, पण काही प्राणी इतरापेक्षा अधिक समान आहेत' हे झालेले परिवर्तन दर्शविणारे धारदार वाक्य युरोपमधील समाजवादी राजकारण व समाजकारणावर नेमकेपणाने बोट ठेवते आणि मानवी जीवांविषयी आणि त्यांच्या इतिहासाविषयी खूप काही सांगून जाते.

युरोपियन समाजवादी पार्श्वभूमीवर आधारित ही कादंबरी 'ऐतिहासिक तसेच राजकीय रूपककथेतील व्यक्तीरेखा, त्यांच्या कृती आणि घटना मूळ ऐतिहासिक / राजकीय व्यक्ती, कृती आणि घटना यांची प्रतिके असतात. व्यामिश्र असणाऱ्या अशा

रूपकात्मक कलाकृतीतून अविष्कृत होणारा रूपकार्थः अनेकदा उपहासाच्या तीव्र स्वरात व्यक्त होतो.' (पाटणकर, २००२, २८८) या पाटणकरांनी केलेल्या मीमांसेची प्रचिती देऊन मानवी स्वातंत्र्याचा मुल्यविचार वाचकासमोर ठेवते.

लेखक जॉर्ज ऑरवेलच्या मते, 'स्वातंत्र्यात सुरक्षित असणाऱ्या इंग्रजांना समाजाचं भयानक चित्र दाखविण्यासाठी मी हे पुस्तक लिहिलं आहे. तसेच हे पहिलंच पुस्तक असं आहे की ज्यात राजकीय हेतू आणि कलात्मक दिशा एकत्र करण्याचा जाणीवपूर्वक प्रयत्न मी केलेला आहे'. जॉर्ज ऑरवेल म्हणतात त्याप्रमाणे सर्वग्रासी हुकुमशाही या संकल्पनेत हिटलर व स्टलिन हे दोघेही येतात. जॉर्ज ऑरवेलनं स्टलिन शैलीतला समाजवाद आणि हिटलरशाही या दोन्हीमध्ये मानवी स्वातंत्र्याचा शत्रू पाहिला तसेच त्याने आपल्या या कादंबरीतून माणसांचे कृमी किटकांप्रमाणे वर्ग कल्पिणाऱ्या आधुनिकतेचाही धिक्कार केला.

विचारांचं 'बराकी'करण, साम्राज्यशाही, दंडुकेशाही, मनगटशाही अशा प्रकारच्या जुलुमशाहीच्या विरोधात सतत पंचवीस वर्षे लेखन केलेल्या जॉर्ज ऑरवेलच्या 'अॅनिमल फार्म' या कादंबरीची सुरुवात मनोर फार्ममध्ये होते. या फार्मचा मालक जोन्स असतो. त्याच्या शिवारात ब्लुबेल, जेसी व पिंचर हे तीन कुत्रे, स्नोबॉल, नेपोलियन व स्क्रिलर ही प्रमुख डुकरे आणि इतर डुकरांचा कळप, कॉंबडया, मेंढया, गायी, कबुतरे, बदके, बॉक्सर आणि क्लोव्हर हे घोडे, मॉली घोडी, मोझेस डोमकावळा, मांजर, म्युरियल नावाची शुभ्र बकरी, बेंजामिन गाढव, बिळातले उंदीर तसेच एक बुढा मेजर म्हणजे तिथल्या प्राणी समुदायामधला मान्यवर वराह अर्थात डुक्कर असे सगळे प्राणी राबत असतात.

यातील बुढा मेजर हा त्याला आदल्या रात्री पडलेल्या एका विचित्र स्वप्नाबद्दल या फार्ममधील सर्व प्राणी समुहाला काहीतरी सांगणार असतो ते ऐकण्यासाठी फार्ममधील सर्व प्राणी एका रात्री जोन्सच्या घरातील दिवे मालवल्यानंतर मोठया धान्य कोठारात एकत्र जमतात. बुढा मेजर या सर्व प्राणीसमुदायाला 'कॉम्प्रेडस्' असे उद्देशून एक प्रदीर्घ भाषण देतो. ज्यामध्ये या फार्म हाऊसमधील सर्व प्राण्यांच्या वाटयाला आलेल्या अत्यंत दयनीय व कष्टप्रद जीवनाविषयी तो बोलतो. माणूस या प्राण्याविषयी त्यांच्या मनात व्देष निर्माण करतो. कारण माणूस हा पृथ्वीवरचा असा प्राणी आहे की, जो काहीही निर्माण न करता नुसता हडप करीत असतो. दूध, अंडी, मांस, चमडी या प्राण्यांच्या सगळ्या गोष्टी माणूस वापरतो, माणूस आपल्याला नांगराला जुंपतो, आपल्या श्रमामुळे जमीन कसली जाते, आपल्या शेणापासून तयार झालेलं शेणखत तो शेतीसाठी वापरतो. एवढे सगळे प्राण्यांनी देऊनसुध्दा तो प्राण्यांना

गुलामीत ठेवतो. म्हणून माणसाला दूर करायला हवं. माणसांविरुद्ध बंड करा. सर्व माणसं शत्रू आहेत. सर्व प्राणी कॉन्प्रेडस आहेत. हे विचार तो सर्वांच्या मनावर बिंबवतो आणि फार्म हाऊसमधल्या सर्व प्राण्यांची गुलामी, दारिद्र्य, मिस्टर जोन्सची दादागिरी या सगळ्यांचा उहापोह करून तो त्यांना क्रांती करण्याचं आवाहन करतो. 'जनावरं इंग्लंडची' हे क्रांतिगीत आपल्या आवाजात गाऊन दाखवितो. त्याच्या या भाषणाने भारावलेले प्राणी क्रांतिगीत म्हणतात. यानंतर तीन दिवसांनी बुढा मेजर मरण पावतो. त्याच्या विचाराने भारावलेले प्राणी क्रांतीच्या मार्गाने वाटचाल करतात. या बुढा मेजर नावान ओळखल्या जाणाऱ्या डुकराच्या मृत्यूनंतर फार्म हाऊसमधील सर्व प्राण्यांच्या नेतृत्वाची जबाबदारी स्नोबॉल व नेपोलियन या दोन डुकरांकडे येते. स्नोबॉल हा अत्यंत तडफदार, चटपटीत बोलणारा वादपटू असतो तर नेपोलियन हा वर्कशावर जातीचा पण दुसऱ्याला आपला मुददा पटवून देण्यात वाकबगार असतो. स्किलर नावाचं डुकरही त्यांना मदत करायला लागतं व समाजवाद, साम्यवादाच्या धर्तीवर प्राणीवाद सुरू होतो. रोज रात्री मेजर झोपल्यानंतर धान्य कोठारात प्राणी सभा भरू लागते व प्राणी मुक्तीची प्रवचने सुरू होतात. प्रत्येक सभेनंतर क्रांतीगीत आळवल जाऊ लागते.

एक दिवस खटल्यात पैसे हारलेला जोन्स खूप दारू पिल्याने घरी येऊ शकत नाही. त्यामुळे त्या दिवशी जोन्सच्या फार्मवर प्राण्यांना दिवसभर चारा मिळत नाही. सहनशीलतेचा अंत झाल्याने भुकेली जनावरं कोठीचं दार मोडून तिथल्या गवतावर ताव मारतात. हे पाहून जोन्स नोकरांना घेऊन त्यांच्यावर चाल करून जातो पण जोन्स व त्याच्या नोकरांना क्रांतीनं भारलेले प्राणी शिंगांनी आणि लाथांनी पिटाळून लावतात. जोन्स व त्याची बायको मनोर फार्म सोडून जातात.

प्राण्यांचं बंड यशस्वी होतं. साऱ्या शिवारात चौखूर उधळून प्राणी स्वातंत्र्याचा जल्लोष करतात. यानंतर मालकाने त्यांच्यावर अन्याय करताना वापरलेली सर्व हत्यारे, वेसन, कुत्र्याच्या साखळ्या, लगाम, सुऱ्या, चाबुक, रिंगा विहीरीत फेकून दिले जाते. त्यानंतर सात वेळा क्रांतिगीत गायलं जातं. जोन्सचा बंगला फिरून पाहिला जातो तेथील बियरचं पिंप आडवं केलं जातं. बंगला वापरायचा नाही असं ठरतं. मनोर फार्मचं नामकरण 'अॅनिमल फार्म' असं होऊन त्या नावाची पाटी झळकायला लागते. प्राणीवादाच्या तत्वप्रणालीचा अभ्यास करून आचारसंहिता तयार केली जाते. दोन पायावरचे सगळे शत्रू, चार पाय किंवा पंख असलेले मित्र, अंगावर कपडे घालायचे नाही, गादीवर झोपायचे नाही, दारू वर्ज्य, दुसऱ्या प्राण्याला ठार करायचं नाही आणि सर्व प्राणी समान आहेत, अशी सात तत्वांची आचारसंहिता तयार केली जाते.

याचबरोब 'चार पाय चांगले, दोन पाय वाईट' ही त्यांची घोषणा त्यांच्यासाठी स्वातंत्र्याचा मंत्रच बनून जाते,

सगळीकडे आनंदीआनंद होतो. प्राणी प्रजासत्ताकाचं चिन्ह म्हणून हिरव्या कापडावर पांढऱ्या रंगात घोड्याचा खूर आणि गाईचं शिंग रंगवून घेण्यात येतं. सगळे प्राणी मनापासून काम करायला लागतात. जोन्सच्या फार्म हाऊसवर घडलेल्या या गोष्टी पाहून शेजारच्या दोन फार्मवरच्या लोकांनाही आपल्या फार्मवरही प्राणी बंड करतील की काय? भिती वाटायला लागते. काही दिवसानंतर प्राण्यांनी बळकावलेला आपला फार्म परत ताब्यात घेण्यासाठी जोन्स एकदा सर्व शक्तीनिशी फार्मवर हल्ला करतो. मात्र सर्व प्राणी निकराने लढून जोन्सचा हल्ला परतवून लावतात. त्याला 'गोठ्याचे युध्द' हे नाव दिले जाते. तसेच या युध्दात पराक्रम गाजविणाऱ्या स्नोबॉल व बॉक्सर या प्राण्यांना 'प्राणीरत्न' व म्युरियल या मेंढीला मरणोत्तर 'प्राणीभूषण' हे किताब देण्यात येतात.

स्नोबॉल लोहारकाम, सुतारकाम, अंडी उत्पादन समिती, शेपूट स्वच्छता समिती, पुर्नशिक्षण समिती, लोकरनिर्मिती, साक्षरता प्रसार या समित्यांची निर्मिती करून फार्मची प्रगती करायची ठरवितो. त्यानंतर काही दिवसांनी स्नोबॉल पवनचक्कीची योजना मांडतो. वीजेवर लाकूड व कडबाकटाई, यांत्रिक दूध पिळणी करून आपली औद्योगिक भरभराट करता येईल अशी त्याला खात्री असते. स्नोबॉलचा सर्व प्राण्यावरील वाढता प्रभाव नेपोलियनला खुपू लागतो. त्यातूनच नेपोलियन स्नोबॉलच्या योजनांना विरोध करू लागतो व काही प्राण्यांना आपल्या बाजूस वळविण्यात यशस्वी होतो यामुळे फार्मवरील प्राण्यांमध्ये दोन गट पडतात. कालांतराने नेपोलियन त्याने गुप्तपणे वाढविलेल्या नऊ कुत्र्यांच्या साहाय्याने तो फार्ममधून स्नोबॉलची हकालपट्टी करतो आणि सर्व प्राण्यांच्या नेतृत्वाची सूत्रे आपल्या हाती घेतो. त्यानंतर सगळे वातावरणच बदलते. पुन्हा पवनचक्कीच्या कामाला नेपोलियननेच सुरुवात केल्याने प्राणी चक्रावतात पण स्क्विलर नेपोलियनचा पवनचक्कीच्या कामाला कधी विरोध नव्हताच अशी भूमिका मांडतो. त्यानंतर काही दिवसांनी डुकरे आपला मुक्काम जोन्सच्या बंगल्यात हलवितात. ही गोष्ट प्राणी आचारसंहितेच्या नियमांविरूद्ध असते पण नेपोलियनच्या विरोधात बोलण्याची हिम्मत कोणाकडेही नसल्यामुळे या गोष्टीबद्दल कोणीही उघडपणे नेपोलियनला विरोध करीत नाही. मात्र फार्ममधील प्राण्यांमध्ये या गोष्टीबद्दल दबक्या आवाजात नाराजीचा स्वर उमटू लागतो. हे लक्षात येताच त्यावर नेपोलियन आणि स्क्विलर चाणाक्षपणे "फार्ममधील महत्वाचे व बौद्धिक निर्णय घेण्यासाठी, विचार करण्यासाठी शांतता लागते." असे कारण पुढे करतात. अशा

प्रकारे नियमांची पायमल्ली डुकरांकडूनच सुरू होते. यानंतर इतरापेक्षा एक तास उशिरा उठण्याची परवानगीसुध्दा त्यांना मिळते. नेपोलियन विलिंग्डनमध्ये राहणाऱ्या व्हिम्पर या दलालाच्या मदतीने पवनचक्कीसाठी लागणारी सामग्री मिळविण्याचा हेतू पुढे करून बाहेरच्या जगाशी संपर्क साधतो. पण यामागचा हेतू वेगळा असतो. पवनचक्कीच्या वस्तुंच्या खरेदीचे निमित्त पुढे करून नेपोलियन कोंबड्यांना जादा अंडी घालण्याची मागणी करतो. या गोष्टीचा कोंबड्या निषेध करून विरोध दर्शवितात पण नेपोलियन त्यांचा अन्नपुरवठा रोखतो त्यामुळे नाईलाजाने कोंबड्यांना माघार घेऊन अंडी द्यावी लागतात. याप्रमाणे प्राण्यांनी निर्माण केलेल्या आचारसंहितेची डुकरांकडून सर्रास पायमल्ली सुरू होते.

नोव्हेंबर महिन्यात जोराच्या वादळाने पवनचक्की कोसळते. पण याचा सूत्रधार स्नोबॉल आहे अशा अफवा नेपोलियनकडून उठविण्यात येतात. याचवेळी स्नोबॉलला मदत केल्या प्रकरणावरून तीन कोंबड्या, बदक व इतर प्राण्यांची हत्या करण्यात येते. कुठल्याही प्राण्याने दुसऱ्या प्राण्याला मारू नये हा प्राणीसंहितेचा जुना नियम मोडण्यात येतो. कोणत्याही प्राण्याने दारू पिऊ नये हा नियम डावलून डुकरे आता दारू पिऊ लागली होती. प्राणी आचारसंहितेचे नियम धाब्यावर बसवले जात होते. प्राणी आचारसंहितेच्या सात तत्वापैकी केवळ 'सर्व प्राणी समान आहेत' हे तत्व नाममात्र शिल्लक राहिले होते. फार्ममधील बदललेल्या वातावरणामुळे सगळे प्राणी भांबावले होते. दहशतीचे वातावरण अधिक गडद होत चालले होते. आता पुन्हा पवनचक्कीचे काम सुरू झाले होते. हिवाळा आणि उपासमार यामुळे प्राणी घाईला आले होते. कुत्री आणि डुकरं एका बाजुला झाली होती. त्यांनी मिळून सर्व प्राण्यांवर आपली दादागिरी सुरू केली होती. क्रांतीचे गीत म्हणायला बंदी घालण्यात आली होती. आणि या सर्वांचा कळस म्हणजे प्राण्यांनी अहोरात्र खपून उभारलेल्या पवनचक्कीचे नामकरण 'नेपोलियन मिल' असे करण्यात आले होते.

अलिकडच्या काळात शेजारच्या शिवारातील फ्रेडरिक व विलकिंगटन यांचे अॅनिमल फार्ममध्ये असलेल्या इमारतीच्या लाकूड खरेदीच्या स्पर्धेमुळे संबंध बिघडले होते. मात्र यामागचा सूत्रधार नेपोलियन होता या लाकूड खरेदीच्या निमित्ताने आता मानवप्राणी अॅनिमल फार्ममध्ये शिरला असल्याने याची वेगळीच चर्चा प्राण्यांमध्ये होत होती. सुरूवातीची 'मानवाला मारा' ही घोषणा आता बदलली होती. यानंतर पवनचक्कीची लढाई मानव व प्राणी यांच्यामध्ये झाली. भरपूर रक्तपात झाला. या लढाईत मानवांनी प्राण्यांची पवनचक्की धुळीस मिळवली होती. पवनचक्कीचे स्वप्न मनी बाळगलेला बॉक्सर हा घोडा नेहमी पवनचक्कीच्या विवंचनेत नंतर दिवसरात्र काम

करत राहिला. पवनचक्कीच्या लढाईत त्याच्या पायाचा खूर फाटला होता. वयोवृद्ध झाल्याने पहिल्यासारखे काम आता त्याला होत नव्हते. पण मनात जिद्द मात्र होती. पुढे आयुष्यभर प्राणीजातीसाठी झगडलेल्या बॉक्सरचा आजारी देह नेपोलियनच्या आदेशाने सिंगमंडच्या खाटीकखान्याच्या गाडीतून पाठविला गेला. हा नेपोलियनच्या क्रूरतेचा अंत होता. शेवटी हॉस्पिटलमध्ये बॉक्सरचा अंत झाल्याचे खोटेच जाहीर करण्यात आले. सगळे प्राणी आता हवालदिल झाले होते. प्राणी आचार संहितेची पाटी मोडून पडली होती. त्याची इथं कुणालाच पर्वा नव्हती. डुक्करं आता मद्य पिऊन धुंदीत राहू लागली होती. संचलन, प्रदर्शन, भाषणं असा कार्यक्रम असायचा, त्या उत्साहात प्राण्यांना आपली पोटं रिकामी आहेत, याचा थोडा वेळ विसर पडायचा.

काही वर्षे लोटली. क्रांतिपूर्व स्थिती, जोन्सची हकालपट्टी, प्राण्यांच्या सात आचारसंहितेची पाटी, माणसांबरोबरचे विजयी संग्राम या सर्व गोष्टी क्लोव्हर, बेंजामिन व मोझेस सोडून कुणालाच आठवत नव्हत्या. तरीही अॅनिमल फार्मचा सभासद असल्याचा अभिमान सर्वांना होता. आता सात तत्वांच्या प्राणी आचारसंहितेच्या ऐवजी एकच आज्ञा बोर्डावर होती - 'सगळे प्राणी समान आहेत. पण काही प्राणी इतरांपेक्षा अधिक समान आहेत'.

एके दिवशी आजूबाजूच्या फार्मवरचे प्रतिनिधी अॅनिमल फार्मवरती आले होते. माणूस आणि प्राणी समान पातळीवर बसून काय करत असतील? हा प्रश्न क्लोव्हर व इतर प्राण्यांना पडला होता. त्यांनी खिडकीतून डोकावले. आतमध्ये सहा बागायतदार आणि सहा माणसं एकमेकांसमोर पत्ते खेळत बसले होते. बागायतदार विलकिंगटनच्या हातात मद्याचा प्याला होता. तो म्हणत होता, 'तुम्हाला हलक्या प्राण्यांना तोंड द्यावं लागतयं तर आम्हाला कनिष्ठ जातींना काबूत ठेवावं लागतं' तसेच इथे येऊन आम्ही 'हलक्या प्राण्यांना जास्त काम आणि कमी शिधा हे सूत्र नव्यानं शिकलो'.

त्यानंतर नेपोलियन बोलायला उठला. 'एकमेकांना कॉन्ग्रेड म्हणण्याची प्रथा मी आजपासून बंद करतोय. अॅनिमल फार्मची मालकी डुक्कर जमातीची आहे. पूर्वीच्या खूर-शिंंग या चिन्हाला आजपासून रजा देण्यात आली आहे,' असे त्याने सांगितले. शेवटी 'मनोर फार्म चिरायू होवो!' अशी घोषणा देऊन त्याने मद्याचा चषक भरला. सगळेजण दारू पीत होते. या सर्व गोष्टी बाहेरच्या प्राण्यांच्या लक्षात येत होत्या.

प्राणी त्या ठिकाणावरून निघणार तोच बंगल्यातून एकच गदारोळ उठला. प्रचंड भांडण व आरडाओरडा झाल्याचा आवाज येत होता. तसेच टेबलावर खूर आणि मुठी आपटण्याचा आवाज यायला सुरूवात झाली होती. भांडणाचं कारण बहुदा विलकिंगटन आणि नेपोलियन या दोघांनीही एकाच वेळी इस्पिक एक्क्याची खेळी

केली असावी हे असावं. 'बारा आवाज एकाच वेळी त्या बंगल्यातून उठत होते. बाहेरचे प्राणी आलटून पालटून डुकरांकडे आणि माणसांकडे पाहत होते. त्यातले माणूस कोण आणि डुकर कोण हे सांगणं आता अशक्य झालं होतं.' या वाक्याने कादंबरी संपते मात्र वाचकाच्या मनात निर्माण झालेली हुरहुर, अॅनिमल फार्ममधील डुकरे व कुत्री या व्यतिरिक्त असणाऱ्या प्राण्यांविषयी मनात दाटून आलेली करूणा वाचकाला केवळ अस्वस्थ न करता चिंतनास प्रवृत्त करते.

'अॅनिमल फार्म' ही स्टॅलिनच्या अधिपत्या खालील कम्युनिस्ट राजवटीवर उपहासात्मक टीका करणारी रूपकात्मक कादंबरी आहे. एका फार्म हाऊसमधील पाळीव प्राणी त्या फार्म हाऊसच्या मालकाविरूद्धच्या लढयात विजयी झाल्यानंतर त्या प्राण्यांचे नेतृत्व करणाऱ्या एका डुकराने त्या फार्म हाऊसमधील सर्व प्राण्यांवर चालविलेल्या हुकुमशाही राजवटीची खिल्ली यात उडविलेली आहे. 'पककथांचे सामर्थ्य सूचकतेने पण अचूकरितीने केलेल्या सत्यदर्शनात असते' (चंदनशीव, २००१: ९२) त्याप्रमाणे या कादंबरीत 'बळी तो कान पिळी' या समाजवादी सत्ताकारणातून रशियामध्ये दिसून आलेल्या ऐतिहासिक सत्याचे दर्शन, नेपोलियन या डुकराच्या रूपकातून स्टॅलिनचे बेबंद वर्तन व अनिर्बंध हुकुमशाही याचे चित्रण लेखकाने केलेले आहे. नेपोलियनच्या माध्यमातून जॉर्ज ऑरवेलने स्टॅलिन हुबेहुब रंगविलेला आहे.

रशियातील झारशाही उलथून टाकण्यासाठी लेनिन, स्टॅलिन, ट्रॉट्स्की यांनी १९३७ साली साम्यवादी राज्यक्रांती घडवून आणली. यावेळी लेनिनवादाने 'कॉम्रेड्स' हा शब्द वापरला होता. लेनिनने कामगारांना, शिपायांना, शेतकऱ्यांना संघटना बनवून स्थानिक कारभार हातात घेण्यास सांगितले होते. मात्र लेनिननंतर रशियाच्या राजकारणात साम्यवादी पक्षाच्या नेतृत्वाकरिता व शासकीय सत्तेकरिता लिओ ट्रॉट्स्की व स्टॅलिन यांच्यात सुरू झालेल्या स्पर्धेचे पर्यवसान शेवटी ट्रॉट्स्कीच्या हद्दपारीत व स्टॅलिनच्या विजयात झाले. ते दोघेही लेनिनचे निकटवर्ती सहकारी होते. (वैद्य, २००२ : ८८, ९२) त्यांच्यात प्रथमपासूनच व्यक्तित्वाचा व राजकीय मतांचा संघर्ष होता. ट्रॉट्स्की हा चोखंदळ, बुध्दीवान, उत्तम लेखक व प्रभावी वक्ता होता तर स्टॅलिन अत्यंत महत्वाकांक्षी, निर्दयी, दुराग्रही, हुकुमशाही वृत्तीचा, संघटना कौशल्य, नियोजन चातुर्य, एककल्ली, पाताळयंत्री, क्रूर, खुनशी आणि उद्दीष्ट साध्य करण्यासाठी वापरण्यात यावयाच्या साधनांचा विधीनिषेध न बाळगणारा असा मनुष्य होता. त्याने आपला प्रतिस्पर्धी असणाऱ्या ट्रॉट्स्कीला सैबेरियात हद्दपार करून तिकडेच त्याची हत्या होईल अशी व्यवस्था केली. आपल्या वाटेत आलेल्या विरोधकांचा आज्ञाभाग करणाऱ्याचा स्टॅलिनने निर्दयपणे काटा काढला. कामगार, शेतमजूर, शेतकरी यांना

चाबकाचा धाक दाखवून त्याने कामाला जुंपले होते. दुसऱ्या महायुद्धातील विजयाने स्टॅलिनच्या कर्तृत्वाला माज चढला होता. स्टॅलिनच्या या निरंकुश हुकुमशाहीमुळेच रशियातील साम्यवादाच्या न्हासास प्रारंभ झाला होता. (कदम, २००१ : २८२, २८३, २९४) या सर्व ऐतिहासिक घटना घडामोडी व व्यक्तींचे तसेच रशियातील राजकीय व सामाजिक परिस्थितीचे व तेथील साम्यवादाच्या यशापयशाचे रूपकात्मक चित्रण जॉर्ज ऑरवेलने आपल्या 'ॲनिमल फार्म' या कादंबरीत केलेले आढळते.

या कादंबरीतील बुढा मेजर म्हणजे मार्क्सवादी तत्वज्ञान मांडणारा लेनिन, स्नोबॉल म्हणजे ट्रॉट्स्की, नेपोलियन नावाचे डुक्कर म्हणजे स्टॅलिन तर स्क्रिलर नावाचे डुक्कर हे स्टॅलिनच्या राजवटीचे समर्थक व प्रचारक आहे आणि इतर प्राणी म्हणजे कोणत्याही प्रभावी राज्यकर्त्यांच्या प्रभावाखाली येणारी, स्वतःची स्वतंत्र विचारप्रणाली अथवा स्वतंत्र मते नसणारी सत्ताशरण होऊन मान तुकवून व अंग मोडून अविरत परिश्रम करणारी आणि हाकेल तशी हाकालली जाणारी सर्वसामान्य जनता या रूपाने या कादंबरीत अवतरतात. यामधील नेपोलियन डुक्कराने अकल हुशारीने इतर प्राण्यांपासून वेगळी वाढवलेली व पुढे स्वतःच्या स्वार्थी हेतूसाठी बाळगलेली गळ्यात बिल्ले बांधलेली जेसी व ब्लूबेल कुत्र्याची नऊ पिळ्ळं म्हणजे स्वतःच लष्करी सामर्थ्य आहे.

कादंबरीत वावरणाऱ्या विविध प्राण्यांच्या समूहातून वाचकांच्या मनात घर करून राहणारी काही विलक्षण पात्रे आढळतात यांमध्ये अतिशय प्रामाणिक, भोळाभाबडा, परिश्रमी व ताकतवान असणारा बॉक्सर घोडा. सर्व काही समजूनसुध्दा आपण परिस्थिती बदलू शकत नाही तर हे असेच चालणार ही कडवट जाणीव असलेला परिस्थिती शरणता व उपरी स्थितप्रज्ञता बाळगणारा व तरीही सहृदय वाटणारा बेंजामिन गाढव, परिस्थितीनुरूप चालाकीने वागणारी मोली घोडी, चाणाक्ष असणारा डोमकावळा, प्रामाणिक व प्रेमळ क्लोव्हर घोडी ही पात्रे वाचकांच्या भावनांना हेलावून सोडतात. शेळ्या व मेंढ्याचा कळप, बदक व कोंबड्यांचे थवे, उंदीर, मांजर, चिमण्या इ. प्राणी परिस्थितीशरण अशा शेतकरी, कामकरी या सामान्य व सोशीक जनतेचे प्रतिनिधी म्हणून विविध मानवी वृत्ती प्रवृत्तीसह साकारताना दिसतात.

ही कादंबरी रशियातील तत्कालीन राजकीय परिस्थिती आपल्यापुढे मांडतेच पण त्याही पुढे जाऊन साम्यवादी स्टॅलिन शैलीतला समाजवाद आणि हिटलरशाही यामध्ये असणारा मानवी स्वातंत्र्याचा शत्रू म्हणजे सर्वग्रासी हुकुमशाहीच असते. या निर्भेळ सत्याचे दर्शन घडविते. मानवी जीवनाविषयी, त्याच्या इतिहासाविषयी चिंतनास प्रवृत्त करून शाश्वत अशा मानवी वृत्ती व प्रवृत्तीवर उपहासात्मक भाष्य करते. हरिश्चंद्र

थोरात म्हणतात त्याप्रमाणे, “राजकारणाच्या तात्त्विक पातळीवरून केल्या जाणाऱ्या विचारव्यूह्यांचा संदर्भ” (थोरात, २००२: २८६) या कादंबरीला असल्यामुळे ही राजकीय कादंबरी केवळ प्रचारी स्वरूपाची न राहता ‘मानवी आयुष्याची प्रत्यक्ष समग्रता आणि अमूर्त राजकीय विचारसरणी या दोन परस्पर विरोधी बिंदूना सतत स्पर्श करीत त्यांच्यात नातेसंबंध निर्माण करण्याच्या कार्यात’ यशस्वी ठरते.

लेखक जॉर्ज ऑरवेल यांच्याजवळ असणारी प्रचलित राजकीय प्रवाहांचे विश्लेषण करण्याची क्षमता व मानवी स्वातंत्र्याविषयीची आस्था या कादंबरीस एक अनोखी उंची प्राप्त करून देतात.

आधारभूत ग्रंथ : जॉर्ज ऑरवेल (तृ. आ. २००९) अॅनिमल फार्म, (अनु. श्रीकांत लागू) नवी दिल्ली, साहित्य अकादमी

संदर्भ :

१. कदम य. ना. (२००१) समकालीन आधुनिक जग (१९४५ - २०००), कोल्हापूर, फडके प्रकाशन.
२. चंदनशिव भास्कर (२००१) ‘खांडेकर आणि रूपककथा,’ वि. स. खांडेकरांचे साहित्य : एक आकलन (संपा. डॉ. अविनाश आवलगावकर) पुणे, चंद्रकला प्रकाशन.
३. थोरात हरिश्चंद्र (२००२) ‘राजकीय कादंबरी’, मराठी वाङ्मय कोश, खंड चौथा, (समन्वयक संपा. विजया राजाध्यक्ष), मुंबई, म. रा. सा. सं. मंडळ.
४. पाटणकर सरोज (२००२) ‘रूपककथा’, मराठी वाङ्मय कोश, खंड चौथा, (समन्वयक संपा. विजया राजाध्यक्ष), मुंबई, म. रा. सा. सं. मंडळ.
५. वैद्य डॉ. सुमन (२००२) आधुनिक जग भाग - १; नागपूर, श्री साईनाथ प्रकाशन.

